

AX

19 Çile 2019

DILOPA YEKEM A BARANÊ

Dema dilopên yekem ên baranê li ser rûyê axek hişk dikevin û şilbûn dest pê dike, çalakîyên mîkroorganîzmaya ên di axê de digihên herî bilind. Dema avê dibînin şiyar dibin — û ew bêhna xweş, bêhna enzîman ên ku derdixin e. Geosmîn. Petrichor. Tiştê ku em bêhna axê ji bê dibêjin, bi rastî qêrîna dilxweşiyê ya bi mîlyaran zindiyan e.

"Hûn çawa li axê dixebitin ew jî we li we wisa dixebite hevalno. Dema hûn jî bê hişyarî bin lê bi neyîniyê dixebitin, ew jî nadiyê hilberê û bi neyîniyê li we dixebite."

Ax ne substratek bê jiyar e — sîstemek zindî ye, organîzmaya ku bîr heye. Di her gramê wê de bi mîlyaran mîkroorganîzma diparêze û ev zindî, ji mirovan pir kevintir, pir berxwedêrtir in. Gubreyên azot ên bazirganî oksîdê azotê hilberînin — gaza serokê ji karbondîoksîdê 300 caran bihêztir. Bikaranîna dûberkirî ya gubreyên kîmyewî, peydakirina pevxistinên xwê, kapasîteya girtina avê ya axê dakeve. Avdana zêde maddeyên xurekî yên axê dihele, dibe sedema pîrsgirêka xwêbûnê — ya li herêma GAPê dibe tam ev e. Ax, ya jê re tê kirin vedigerîne: ger lê bê nihêrtin, hilberîna dide, ger bê hiştin diçe çolê. Ev ne metafor, rastiyek bîyokîmyewî ye. Têkiliya mirov-axê, mîkrokozma hemû têkiliyên ekolojîk e.

Yek ku ji 15 salan zêdetir e di serokatiya beşa Stenbolê ya odeya endezyarên çandiniyê de dixebite, behsa rêwîtiyek dike ku ji welatîyek normal bo nimayendê sendîkayê, ji rêveberiya sendîkayê bo koordînatorîya platformê dirêj dibe. Piştî dîtina ku zanist çawa tê manipule kirin — piştî pê hesinê ku hin rastî tînin hiştin li kêlekê û tiştên herî biçûk bi xemilan tînin çirkandin — ev rê hatiye girtin. Platforma li dijî GMOyê ji 2004an ve têkoşînek berdewam e — berxwedaneke mîlîtanî li dijî kontrola tovê ya şirketan. Platforma li dijî bazirganîkirina avê piştî Forûma Avê ya Cîhanê ya 2009an hatî damezrandin, lê hatin gel hev a rêxistinên xwediyê çavkaniyên fonan û motîvasyonên cuda re sistbûnê neyê redkirin kir. Rêxistinkirina cotkaran, pêşmercê azadiya çandinî ya li Tirkiyê ye — lê kooperatîfbûnê divê neheviya avahîyî hilgire, divê nebe cebhe sazî.

Jimar dijwar in: di nav 15-16 salên dawî de cotkarên Tirk 32 mîlyon hektar erdê çandiniyê hiştine — qadeke ji Belçîkayê mezintir. Ev ne tenê windakirina erdê ye; her zeviya hatî hiştin, zanyariya bi nesilan kombûyî jî bi xwe re dibe. Lêbelê li Tirkiyê 40 mîlyon hektar erdê ku dikare bi baranê were avdan (zeviyên NADAYê) hene — bi mezinahiya Hollandayê, kapasîteya ewlehiya xwarinê hildigire lê nayê bikar anîn. Bihaên çandiniyê li bazarên kelên gerdûnî tînin diyar kirin: penbeyê Çînê yê Tirkiyê dikujê, çiftlikê bê qezenc dimîne, nifûsa ciwan gund red dike — hem ji ferzbûna aborî hem ji çûyîna çandî. "Şoreşê" çandiniya kîmyewî ya 1960an, soza zêdebûna hilberîna dida — cotkar bûn girêdayî navlêdanên ku nikarin biparêzin, xerabûna axê girêdanê kûr kir.

Çalakvan mecbûr in hilbijêrin ku bi çi şer bikin — enerjî, av, tov. Belavbûn li her cîyî, dibe sedema westandinê platformê û hilweşînê — dema şertên siyasî diguherin ev hilweşîn dilezîne. Rêxistinkirina demdirêj, sebra hîssî û garantiya madeyî dixwaze; bê van, niyetên herî baş jî dihele.

EKOLOJÎ BÊ EMEK NAYÊ

Lêkolînên çandiniya ekolojîk hilberîna lêkolîn dikin lê şertên emek bê dîtin dihêlin. Ger di herêmek de wexta ku hilberîna organîk û berdewam wateyê digire, kişandinê karkeran zêde dibe, ev berdewamî vala ye — heta xapînok e. Tehlûka pestîsîdê rasterast bandor li tendurîstiya karkeran dike, lê giraniya herî dijwar a vê tehlûkê ji aliyê karkerên di koma deramedê herî nizm de, yê herî kêrparastî, tê hilanîn. Edaleta emek, mijara ekolojîk e — û ekolojî, bê edaleta emek temam nabe.

"Karkerên çandiniyê yê demsalî çima ji Cizîr, Şirnex? Çima ji wir? Coxrafyaya siyasî-aborî diyar dike pirsgerêkên ekolojîk dê li ku derê derkevin û dê dîtbar bibin."

Sosyologek a ji Stenbolê (2006, Sosyolojiya Zanîngeha Stenbolê), li Enstîtuya Atatürkê ya Boğaziçi mastera xwe kirî, ji 2009an heta 2015an li Adana, Mîrsîn, Manisa, Bursa, Cizîrê xebata qadê ya berfireh kirî — niha doktoraya hevpar a li Boğaziçi û Parîs 8 — li ser veguherîna gundî û emekê koçberan dixebite. Refleksîvîteya metodolojîk: coxrafyaya siyasî-aborî diyar dike pirsgerêkên ekolojîk dê li ku derê derkevin û dê dîtbar bibin. Ji 1990an ve veguherîna gundî di sê astan de pêkhatî ye: profilên karkerên çandiniyê yê demsalî hatine guhertin — ji cotkarên biçûk yê ku deramedê xwe temam dikin bo karkerên bi tevahî bê erd, bi tevahî bê parastî; hilberîner hatine veguhertin — di şertên nû de wek berê nikarin hilberînin; coxrafyaya mekanî kişiyaye — emek hatiye veguhastin bo herêmên cuda, şertên cuda.

Di emek çandiniyê de hîyerarşîya etnîk heye: karkerên Tirk bilindtirin deramedê digirin, karkerên Kurd di asta navîn de — hin ji wan ji ber bê-erd-bûna ji koça mecbûrî ya 1990an —, penaberên Sûrî herî nizm deramed digirin, carinan bê deramed dixebitin. Ev ne tesadufî, avahiyî ye — encama polîtîkayên dewleta Tirk (asîmilasyon, desteserî erdê) û qeyranên penaberîya gerdûnî ye.

Bi QGisê nexşekirina jeo-mekanî ya şewazên emek û herikîna koçê tê kirin. Têgihîştina "getoya gundî" derdikeve — niştecîgehên kon ên berdewam ji bo nifûsa Sûrî û Kurdên ji cî hatine kişandin li Adana-Mîrsînê. Ev ne kampên demsalî yê demborî ne; civakên teng bûyî, bê derketin diafirînin, mirovên ku tevahiya salê li wir dijîn. Tora Ragihandina Koça Karkerên Demsalî ji 2010an ve salê du caran civînê dike — lêkolînerên ji dîsîplînen cuda, çalakvan, xebatkarên civaka sîvîl. Tora Lêkolînên Gundî û Torên Koçê (Enstîtuya Lêkolînên Anatolyê) nû hatine damezrandin.

Emek zarokan, kembera deramedê ya zayendê civakî, bê-mulkbûn — sistbûna ji bê-erd-bûnê — ev rastîyên ku lêkolînên çandiniya ekolojîk bê dîtin dihêlin in. Ekolojî bê emek, emek bê ekolojî nayê fêmkirin — ev her du ne têkoşînên cuda ne.

Pirs eşkere ye: bê fêmkirina emek em ê ekolojîyê çawa fêm bikin?

TÊKILIYA BAWERİYÊ

Mamosteya mizîkê, jin a ku karê dewletê an sektora taybet red dike, hişyariya jîngehê ya xwe bi tevgera berxwedanê HES û tecrubeya Doliya Alakirê hatî şikilandin — rêwîtiyek e ku ji kursa permakulturê bo xebata civaka xwarinê pêşveçûyî ye.

Kooperatîfa Kadiköyê: têtikiliya rasterast a hilberîner-vexweran saz dike. Ne tenê berdewamiya jîngehê, edaleta têtikiliyê tê parastin — şertên xebatê, înstîhdama penaberan, dînamîkên zayenda civakî yê di malên çandiniyê de bi rêkûpêk tîr şopandin û nirxandin. Ekorita: nexşeya ekolojîk a înteraktîf ku qadên ekolojîk, forûm, nûçe, pêşniyazan tîr gel hev — bersivê li parçebûna zanyariyê dide. Platforma Sifir Çop: ji nûjenkirinê derbas dibe û ji çavkaniya hilberîna redkirina çopê — veguherîna vexwarinê, ne tenê rêveberiya çopê.

"Pir niyet hene lê di parçeya çalakîyê de em niha hinek aram in."

Civakên xwarinê û kooperatîf bi rêxistinîkirina horîzontal — biryarên li ser bingeha hevkarîyê, bê hîyerarşî, beşdarîyî wek hev, eşkereyî — dixebitin. Civîna fizîkî ya mehane (mağazaya Kadiköyê) hevkarîyê çêdike, îza karbonê dakeve, têtikiliya bawerîyê saz dike. Torên pîvana piçûk û belavbûyî, ji NGO yê navendîkirî berxwedêrtir û ji aliyê siyasî ve watedartir in. Têtikiliya bawerîyê — ne peyman, têtikiliya rû bi rû — bingehe aboriya alternatîv e.

Lê betilbûna gönüllî rastîn e. Pîvankirina prensîban bê dayîn û girtin zor e. Projeya Ekorita ji ber sînorên çavkaniyan niha aram e. Niyet pir e, çalakiya berdewam kêr e — ev ne tenê pirsgirêkek kesane, avahîyî ye. Berdewamiya li ser bingeha gönüllîyê, sistbûneke avahîyî ye: mirov dibetilin, proje disekinin, dest pê kirina ji nû ve her car hinekî zortir. Bê şertên madeyî — dem, mekan, garantiya deramedê — îdeala rêxistinkirina horîzontal di hewayê de dimîne.

Ji mamostetiya mizîkê bo permakulturê, ji berxwedana HES bo kooperatîfa xwarinê dirêj dibe vê rêwîtiyê, çîroka veguherîna kesane çawa dikare bibe rêxistinkirina civakî ye. Li Kadıköyê di mağazayek de mehê carê hatin gel hev — çalakiyek bi vî qasî sade, wateyek bi vî qasî kûr hildigire.

MÎKROBÊN HERÎ MEZIN

Yek li Ordûyê hatî dinyayê — di dewlemendiya ekolojîk a Behra Reş de mezin bûye — ji bo zanîngehê koçberî Enqereyê tecrubeya ji cî hatin avêtinê bûye. Ev tecrube, destpêka pratîka hunera axê ye. Di sala 2014an de lêkolîna mastera li ser hunera axê li Tirkîyê, perwerdeya nîgarê zanistî, doktoraya li ser diyaloga beden-xwezayê.

Înîsiyatîfa Hunera Hevdem a Pelisiyar (2013): destwerdana di mekanên dîrokî yê hatî hiştin û ji aliyê ekolojîk ve veguhertî de — mekan bi xwe dibe malzeme û peyama. "Mîkrobên Herî Mezin" — projeya berdewam a performans/hunera kolanê. Ji metaforek nivîskarê Çînî hatî werzî: ger destên mîkroban û boyaxa spreya hebûya, dê li her cî "Mîkrobên Herî Mezin" binivîsîna. Li Parîsê di 350 niqteyan zêdetir, li Stenbol, Enqere, Konyayê belav dibe. Mîkrob, yê dawî yê zindî dimînin in — heta piştî hilweşîna navokî jî dijîn. Em demborî ne, ew berdewam in.

"Li ser vê gerstêrê em jiyîn e ger mirovahî tune bibe jî ew dê berdewam bijîn."

Ji nedîtina xwezayê û hunerê wek cuda, bo fêmkirina ku dîroka hunerê hunera axê (ji 1960an ve) hildigire, bo kûrkirina nîgarê zanistî yê floraya Tirkîyê, bo veguhertina performansê bo ekolojîya bedenê — evolusyonek e. Beden, ne çavdêrek li derveyê dîmenê, parçeyek bîyolojîk a wê ye. Piraniya hunermendên ku bi ekolojîyê eleqedar dibin, pêvajoyên xwezayî ji kûrahiyê hîs nakin — divê bi pêhîna cotkar nêzik bibin: çavdêriya berdewam, analîza bi baldarî, girêdana hîsî ya kûr.

Projeya D8M: hevkarîya bi xebatkarên buldozeran re li Stenbolê ji bo restorasyona jîngehê — veguherandina hêza hilweşînê ya makîneyê bo hêza çakirinê. Lêkolîna baxçe û çanda dîmenê li Parîsê, mamostetiya akademîk (li Konyayê, dûr ji Enqereyê). Ber bi livandinê — derbasbûn ji çalakvaniya li ser bingeha hêvîyê bo çalakvaniya li ser bingeha livandinê. Hêvî nayê

hêvî kirin, tê livandin. Livîn — ne yek, gelek, ne xetegerî dînamîk, ne lîner — berdewam dibin. Mirov behsa kolonîzasyona fezayê, çandina li Marsê dikin — lê heta ger li vê gerstêrê mirovahî tune bibe jî mîkrob dê berdewam bijîn. Îstîsnaparêziya mirovan, dibe ku astenga herî mezin a ramana ekolojîk be.

BAZARÊN HILBERÎNERAN

Mêzûnê mîmarîya Zanîngeha Yıldız, mastera tektonîka dijîtal (Barselona laaC), mamosteyê li Bilgi Üniversitesi, lêkolînerê rêbazên hilberîna dijîtal li ÎTU — sêwirnerê lêkolîner a navenda-zanaat, amûr, fêrbûna bi kirinê. Di lêkolîna Bîenala Sêwiranê ya 4emîn de bazarên çandîniyê yê Hewza Menderesê (Ödemiş, Tire, Nazilli, Karacasu) hatin lêkolîn — bi Göher Gürçan Tan (mîmar, lêkolînerê bazarên) û Tangör Tan (endezyarê çandîniyê, gastronom) re bi hev re. Torên hilberîn-vexwarinê têkiliyên bajarî-gundî ava dikin — fêmkirina van toran, fêmkirina sîstema xwarinê ye.

Di xebata qadê ya 2017-2018an de hatine nexşekirin: guherîna demsalî ya bazarên hilberîneran û fonksiyona civakî, zincîrên dabînkirinê, estetîka tezgêhê bazarê — ku brandayên rengîn û nixûmandinên cûreyî berhemê nîşan dikin —, profilên hilberîneran, zanyariya di navbera nesilan, binesazî, qedeyên qezencê.

Li Tireyê Vildan Xale: dewreke 40-saetan a emekê — amadekirina baxçe, sazkirina bazarê, firotinê — ji bo qedeya qezenca herî kêr. Ev 40 saet, emekê veşartî yê li paş vegotina "xwarina herêmî" eşkere dike. Wek vexwarên xwarina herêmî û organîk hişmendiya me çiqas kûr e? Mesafa di navbera destê ku berhemê digire û destê ku berhemê dichîne, ne tenê fizîkî, zanyariye. Ne analîza ji aliyê hilberînê tenê ne ji aliyê vexwarinê tenê têra dike — analîza têkiliyê

navendê ye. Bazar, mekanên sêyem in ku tê de jêhatîya hilberînerî (kuratorîya zêdebûnê) bi daxwaza eleqedarbûna vexweran re tê gel hev.

Pîvanên cuda têkiliyên cuda derdixin: di asta zeviyê de mantiqa hilberîner ji pêşkêşkirina bazarê ji bingehe cuda ye. Belgekirina dîtbar bi rêya Instagramê bi zanîna hatî bikar anîn — ji bo veguhastina axaftinê ji pirsra "ev çi ye?" bo pirsên "ji ku tê? hûn dizanin kê wê çandiyê di kîjan şertan de?" Brandayên rengîn cûreya berhemê nîşan didin, cihereçengîya demsalî fonksiyona civakî vedineyîne — bazar, ne tenê cihê kirînê, mekanê veguhastina zanyariyê ye. Têkiliya hilberîner-vexweran, toreke bawerîyê li dervayê mantiqa bazarê diafirîne — an dikare biafirîne.

MÎMARÎYA AXÊ

Yek li Mêrdînê hatî dinyayê, malbata wê digihê kevneşopiya hezar-salî ya Sufîya Qadirîye, ji perwerdeya medreseyê bo dibistana fermî derbas bûye, bi zanyariya çandiniyê ya bavê pîr û parastina dîmenê herêma Sultan Şemus (li hember 40 pileyê Mêrdînê 25 pile; herêmek kesk a kêr) mezin bûye, mîmar e. Di sala 1993an de di nav pevçûna Kurdî de koça mecbûrî — malbat ji gundê gundî hatiye veguhastin bajarê Kızıltepeyê. Şahidê veguherîna hevalên zaroktiya xwe bo karkerên çandiniyê yên demsalî ye.

Projeya bilezandina turbînên bayê ya TÛBÎTAKê (lîse), du patentên li ser konteyner-nîştêcîbûn, çalakvaniya xwendekarî, pêşbazîyên matematîkê û satrancê — mêjûyek pir-aliyî. Niha bi hevkarîya Zanîngeha Medipol a Stenbolê li Eskişehir Sarıcakayayê — di herêma mîkro-iqlîmê ya çandina Astragalusê — doktoraya li ser sêwirana nîştêcîbûna konteyner ji bo karkerên çandiniyê yên demsalî. Teza mastera li ser mîmarîya axê û sêwirana berdeyam e. Di navbera 2002-2017an analîza evolusyona mekanî ya nîştêcîgehên karkeran bi Google Earth — guherîna 15 salan di wêneyên satellîtan de tê xwendin. Pêşniyaza mîmarîya kerpîç a ji teknîka xwe-sarkirina passîf a malê Harranê (malqaf — turbîna bayê) îlhama xwe digire — kerpîçê axê, adobe, sîstemên pir-qatî yên ku axê wek malzemeya yekîtiya yekem bikar tînin. Plana sereke: qada xwarinpijandina hevpar, mekanên civakî, înkorporasyona permakulturê — karker xwarinên xwe (firangê, balcan, biber) biçînin. Nîştêcîbûna birûmet, jiyana saxlem, kapasîteya rêxistinîkirinê — ev rasterast bi biryarên mîmarî girêdayî ne.

"Mîmarîya herêmî — pêkhatinên nîştêcîbûnê yên ku xwe ji xwe li Mêrdînê pêk hatine — zanyariya ekolojîk di hundirê xwe de hildigire. Ne îcadkirin, çoxînkirin; bikaranîna axê wek malzemeya yekîtiya yekem; sêwirana sîstemên pir-qatî."

Mîmarî ji ekolojîyê cuda nîn e. Sêwirana nîştêcîbûnê rasterast birûmetiya karkerê çandiniyê, tendurîstîya wê, kapasîteya wê ya rêxistinîkirinê bandor dike. Karkerên demsalî di kon, baraka, konteyneran de dijîn — ev mekan ne tenê fizîkî, sînorên civakî dikişînin. Cihê nîştêcîbûna birûmet, pêşmercê rêxistinîkirinê ye.

Derbasbûn ji fisticê bo kîwî — veguherînek li Mêrdînê hatî jiyîn — kîwî demsalên hilanînê yên nû, çêştên nû, pratîkên civakî yên nû anîye, rîtmên jiyana civakê guherandîye. Çandeke kîwîyê pêkhatî ye? Çand di çiqasê de pêk tê? Dema polîtîkaya çandiniyê berhemekê ji holê radike, çanda û sîstemên zanyariyê yên bi wê berhemê re jî dixê — aboriya malbatê ya çinîna fisticê, rîtuêlên civakê, pêkhatina demsalî tune dibin. Berhem ne yekîtiyên aborî ne; vektorên çandî ne, hilgîrên zanyariyê ne, şêwazên berbiçav ên têkiliyên civakî ne.

Zanyariya çandiniyê ya bavê pîr li herêma Sultan Şemus — zanyariyek ku bi nesilan veguhastî, bi jiyînê fêr bûyî — bi koça mecbûrî ya 1993an re hatîye birîn. Ev birîn, ne tenê coxrafî, epîstemolojîk e: zanyarî, dema tê ji cî kişandin, mîna tovê ku ji axa xwe hatî kişandin dizîwa.

BOSTANA ROMA Û TOV

Endezyareke malzemeyê, pênc salan li medyayê xebitî, piştî Geziyê — bi taybet piştî fêrbûna permakulturê — "ronakbîrî" jiyaye. Karê sazî hişt û ber bi hilberîna xwarinê ya bajarî û xwe-bes bûnê veguherî.

Bostana Roma — baxçeyê civakî yê li Cehennemiyê — li hember hewldana belediyeyê ya veguherîna kafeya bazirganî, veğerandina qada giştî, delîlê ku çandiniya bajarî mumkîn e. Têkoşîna huqûqî hatiye qezenc kirin lê rehetîya piştî wê, ferzbûna girêdana berdeyam nîşan dide. Çêkirina sabûnê — veguherîna vexwarinê kesane bo hilberîna malê ya xwezayî. Parêzvaniya tovê — zêdekirin û dabeşkirina tovên herêmî, pratîka nû dest pê kirî. Bi rêya Komeleya

Yeryüzüyê rêxistinkirina civaka xwarinê.

Çarçoveya permakulturê: çawa em dikarin pêdiviyên xwe bi zerara herî kêr a xwezayê pêk bînin û çawa em dikarin derdanan veguherînin navlêdanan? Wek nişteciyê bajêr ji hilberînê qutbûn ne çarenûs e — bi rêya zanyariya malzemeyê, hilberîna rasterast, û toren parvekirinê girêdana vexwarinê dikare were kêr kirin. Çêkirina sabûnê, veşartina tovê, danîna bostanê — ev xuya dikin wek çalakiyên biçûk lê her yek niqteya qutbûnê ji sistemê ye. Bostana Roma ya bi têkoşîna huqûqî qezenc kirî, rehetîya piştî wê — ferzbûna girêdana berdewam tîne bîr. Qezenc kirin têra nake, divê ya hatî qezenc kirin were parastin.

"Xwarin pir girîng e. Hilberîna me ya herêmî bê bawer dakeve. Em ê wek herêmî çi bikin?"

Ev pirs, hemû civînê dimeşîne.

NEFESÊ AXÊ

Ev, civîna nehemîn û dawî ya bernameya Solunum a birbuçukê ye. Di nav du salan zêdetir de, rêwîtiyek ji avê heta cihereçengî, ji metabolîzmayê heta sînor, ji iqlîmê heta kanê, ji zayenda civakî heta enerjîyê, heta axê hatiye temam kirin. Her civîn, mirovên ji dîsîplînen cuda anîye heman maseyê — ne hîyerarşî, demanek wek hev, vegotina kesane, bê avahîyî fermî.

Civîna axê, hem kurteçîroka vê rêwîtiyê hem îmtîhana wê ye. Heft pêşkêşkirin — rêxistinkerê civaka xwarinê, çalakvanê çandiniyê, sosyologê emek, damezrandinerê kooperatîfa xwarinê, hunermenda axê, mîmar-lêkolîner, mîmara axê — ji riyên cuda gihîştin heman mijarê. Û di nîqaşa azad de ev deng ketin nav hev, hev temam kirin, carinan li hember hev derketin. Lê hevhevîya bingehîn a derketî eşkere ye: ax sistemek zindî ye, emek ji ekolojîyê nayê veqetandin, têkiliyên bawerîyê bingehê aboriya alternatîv in, sistemen zanyariyê bi berheman û pratîkên axê re tîn xistin.

Depolîtîzasyona ekolojîyê — konserên "Ji bo Xwezayê," markakirina berdewamiyê — sedemên sistematîk vedişêre. Dema em behsa guherîna iqlîmê dikin sîgar kişandin, dûrketin ji girêdana kesane-siyasî ye. Sêwiran û berdewamî bi awayek berfireh di akademiya de tîn nîqaş kirin lê pir kêr bo pratîkê tîn wergerandin. Berekajî, zanyariya çalakvan û pratîsyenan kêr bo çarçoveyên akademîk digihê. Civînen sê-saetan ji bo rêxistinkirina berdewam têra nakin — komxebatên dûber, komên xebatê yên biçûk, belgekirin pêwîst in.

Kişandinên serdest: di navbera ferzbûnê û sebrê — qeyrana iqlîmê dilezîne dema ku saz kirina têkiliyê hêdî dimeşe. Di navbera rexnegirîya sistematîk û guherîna pêşveçûyî de — mirov çawa motîve dimîne? Di navbera parçebûna zanyariyê ya di navbera dîsîplînan û pêwîstîya çarçoveya hevpar de. Pîvan: çalakiyên kesane têra nakin, guherîna avahîyî mecbûr e lê wek ne mumkîn xuya dike.

Piraniya projeyan di pîvanên navîn de dixebitin: ne polîtîkaya gerdûnî, ne vexwarina kesane, torên taxê û herêmê — bazar, civak, atolyeyên hevkarîyê. Guherîn, ji pratîkên biçûk ên hatî kombûyî û rêxistinkirina herêmî diçoxe — ne ji sepandina ji jor. Daxwazmendiya 15-salî ya rêxistinkirina çandiniyê ya Ahmet, têkoşîna 4-salî ya Rana ya bi Bostana Roma re, daketina etnografîk a pir-salî ya Deniz — ev pîvanên demaniyê, sebra hîssî û garantiya madeyî dixwazin ku piraniyê jê bê parîn in.

Lê ax tiştêk ji me re fêr dike: dema dilopa baranê ya yekem li ser rûyê hişk dikeve, mîkroorganîzma şiyar dibin. Ji bo şiyarbûnê ne hewce ye şert kêmasî bin — dilopek têra dike. Livîn — ne yek, gelek, ne xetegerî rîzomatîk, ne navendkirî belavbûyî — bi rêya pir pratîkan hevde, di pîvanên cuda de, di coxfayayên cuda de pêk tê. Bernameya Solunum, ev pratîk bi xwe bûye: berdewamiyên û têkiliyên nehêvîkirî afirandiye, mirovên ji dîsîplînen cuda fêr bûne ku heman pirsan bi zimanên cuda bipirsin, beşdarên pê hesin ku dê di qadên ji hev derbas dibin de berdewam bixebitin. Ji baxçeyê civakî bo bazara hilberîneran, ji kona karkerê demsalî bo mîmarîya axê, ji cîhana mîkroban bo kooperatîfa xwarinê — hemû niqteyên grêhê heman torê ne.

Belgekirin, weşan, rêza komxebatên pêşerojê hatine pêşniyaz kirin — êvarên civakî, raki, axaftin, pêşwazî. Berhemên nivîskî — gotar, nesneya estetîk, pirtûk. Newsletter, xebatên niha yên beşdaran. Ev civîn ne dawî ye, niqteya grêhê di

toreke berdewam de ye.

Metabolîzmaya civakî-aborî — em wek civakan çawa hawîrdora xwe rêxistin dikin, navlêdan ji der ve, kar di hundir, derdan ji der ve. Tevahîya zanyariyê — bi tena dîsîplînekê negirêdayî mayîn, li tevahîyê nêrîn. Rîzom — ne navendkirî, horîzontal diçoxe, heta ku biqete jî berdewam dibe, tor. Ev sê têgih, navikê bernameya Solunum a birbuçukê ne û di civîna Axê de cara dawî, lê di şêwaza herî berbiçav de hatin îmtîhan kirin. Wek axê: dewrî, zindî, heta ger hişk xuya bike jî di dilopa yekem de şiyar dibe.